

Inleiding

De geschiedenis van Europa kent vele hoogten, maar niet minder vele diepten. Eén van die diepten, een heel afgrondelijke, was de Tweede Wereldoorlog, toen het continent aan zelfvernietiging ten onder leek te gaan. Maar zoals reeds vele malen eerder gebeurd was, richtte Europa zich ook ditmaal weer op en begon het om zo te zeggen aan haar zoveelste leven. Daarin paste ook de ontwikkeling naar een meer geïntegreerd Europa, te beginnen met de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in 1951, in het gevolg waarvan de Europese Unie, het Europese Gerichtshof, de Europese Centrale Bank en een reeks andere supranationale instellingen ontstond.

Aan de beginfase van dit Europese project kan een zeker fris elan niet ontzegd worden, hoewel het van het begin af aan niet aan reserves en sceptis ontbroken heeft. Het project beoogde immers niet alleen een einde te maken aan de lange keten van oorlogen die het continent eeuw in, eeuw uit geteisterd hebben. Maar het had ook als doel de levensstandaard en het beschavingsniveau van alle ingezetenen te verhogen. Gemeten aan die doelstellingen kan het project Europa redelijk succesvol genoemd worden. Ons werelddeel heeft, behalve aan de randen, reeds meer dan 70 jaar geen oorlogen meer gekend – wat vooral bij de jongere bevolkingsgroepen tot de overtuiging geleid heeft dat dit de normale situatie is -. Maar het integratieproces op Europese bodem heeft ook tot een voordien ongekend welvaartsniveau voor velen geleid.

Toch zijn in de loop van de tijd bepaalde keerzijden van het project die het eigenlijk van het begin af aan aangekleefd hebben, steeds voelbaarder geworden. Het integratieproces is steeds een aangelegenheid van de regeringen van de nationale staten, van hun regeringsleiders en ministers, gebleven dat zich ver van de burgers afspeelde. Het is ook verregaand blijven hangen in een moeizaam onderhandelingsspel tussen soevereine staten die slechts met tegenzin bereid waren stukje bij beetje delen van hun nationale zelfbeschikkingsrecht uit handen te geven aan overkoepelende

Europese instanties. Vandaar de stroperigheid en relatieve machteloosheid van een gezamenlijke Europese politiek. En voor zover de Europese burgers iets van Europa merkten, was dat via oekazes en regels van een 'Brusselse' bureaucratie die onder leiding staat van een commissie die via een achterkamertjespolitiek van geven en nemen bezet wordt, waarvan de leden met andere woorden niet democratisch gekozen en gelegitimeerd zijn. Het heeft ook lang geduurd voordat op het Europese niveau sprake was van een met de nodige bevoegdheden uitgerust parlement dat als controlerende tegenmacht kon fungeren, een proces overigens dat nog steeds niet afgesloten is. We hebben het dan nog niet gehad over een Europese Centrale Bank die door haar geldscheppings- en opkoopprogramma via de achterdeur maar daartoe niet gelegitimeerd politiek bedrijft. Of over de onevenredig grote invloed die machtige lobbygroepen, van de multinationals bijvoorbeeld, in Brussel hebben.

Kortom, er is een indrukwekkend Europees bouwsel opgetrokken, dat echter één fataal tekort vertoont, namelijk dat de burgers daarin vergeten zijn. Mettertijd is daarom een zekere sympathie voor het Europese project die men aanvankelijk aanwezig mag veronderstellen, bij grote groepen burgers steeds meer bekoeld geraakt. Dat hoeft nog niet te betekenen, betekent het waarschijnlijk ook niet, dat een positieve instelling ten opzichte van een Europees samenwerkingsverband dat toch vrede en welvaart op het continent gebracht heeft, bij die bevolkingsgroepen geheel zou zijn weggesmolten, echter wel voor deze vorm van integratie, voor dit Europa dus.

De vraag is dan hoe een ander Europa er uit zou kunnen zien, een Europa dat de burgers weer als hun zaak kunnen ervaren. Een Europa bovendien dat uit de huidige toestand van lethargie, van stagnatie en dreigende desintegratie zou weten op te staan en dat vervuld zou zijn van een nieuw elan en een frisse energie.

De idee van deze verhandeling is dat we daarvoor terug zouden moeten grijpen op het verhaal dat aan de Europese manier van leven en denken ten grondslag ligt en dat in een lang en complex proces onder opname van elementen uit verschillende bronnen is uitgekristalliseerd. We zouden ons met andere woorden opnieuw moeten bezinnen op het potentieel van onze traditie en daaruit de bezieling en energie moeten putten voor een hervorming van het Europese project die in overeenstemming is met ons fundamentele verhaal. Op die manier zouden we de weeffouten die dat

project eigenlijk vanaf de start hebben aangekleefd kunnen repareren, zouden er nu een project in echt Europese zin van kunnen maken en er weer de vaart in brengen, waar die er uit geraakt is door alle pragmatiek waardoor de Europese politiek momenteel gekenmerkt wordt. Politiek echter is meer dan pragmatiek, al is zij dat vanzelfsprekend ook. Zij veronderstelt visie, een heldere kijk op het soort samenleving en mens-zijn dat wij willen zijn. Daarvoor hebben wij dat enthousiasmerende verhaal nodig. Anders wordt alles kale zakelijkheid zonder kompas, maar daarvoor lopen de burgers niet warm. En dat is precies de situatie waarin wij momenteel beland zijn.

Beschikken we echter wel over zo'n verhaal? Een invloedrijke opvatting is immers dat grote verhalen niet meer van deze tijd zijn. De stelling die ik in dit boek verdedig is dat we in Europa wel degelijk een eigen bijzonder verhaal hebben. We moeten ons dan niet laten afleiden en imponeren door de vele meer aan de oppervlakte liggende verschillen in leef- en denkwijze op het continent. Daar doorheen schijnt een gemeenschappelijk patroon van leven en denken, een gemeenschappelijke basiscultuur dus, die uniek is in het landschap der culturen. We hebben in dit deel van de wereld met veel zoeken en tasten een vorm van mens-zijn en samenleven ontwikkeld waarmee we ons identificeren, zelfs wanneer we er fundamentele kritiek op hebben. Zij doortrekt onze werkelijkheid op die manier tot in de haarvaten, vormt onze diepste identiteit en stuurt vanaf dat basale niveau ons leven en samenleven aan. Dat verhaal ons weer voor de geest te roepen, er de kracht en bezieling van te ondervinden, zou een middel kunnen zijn om de impasse en 'metaalmoetheid' waarin we in Europa terecht gekomen zijn te doorbreken.

In het vervolg probeer ik – in die zin is het werkelijk een essay – de contouren van het Europese verhaal te schetsen. In hoofdstuk I maak ik de betekenis zichtbaar die grote verhalen op cruciale momenten in de geschiedenis gehad hebben, dit als onderbouwing van de gedachte dat zo'n verhaal ons ook vandaag verder zou kunnen helpen. Hoofdstuk II en III bevatten dan het moderne Europese verhaal in hoofdlijnen. In twee hoofdstukken dus, omdat de moderne Europese cultuur een gespleten cultuur met twee gezichten is. Enerzijds is zij het succesverhaal van een open samenleving die in het teken van ontdekking, grensverlegging, innovatie en beheersing van de natuurlijke en sociale werkelijkheid via wetenschap, technologie en economie staat. Dit is het naar buiten gerichte gezicht van Europa. Wil men er een naam aan hechten, dan komt die van de Verlichting daarvoor het meest in aanmerking.

De koele, afstandelijke, in anonieme termen denkende benaderingswijze van de werkelijkheid door de Verlichting is echter ontoereikend om het hele Europese verhaal weer te geven. Europa heeft met andere woorden nog een ander, persoonlijker gezicht – men zou daarvoor de Romantiek als trefwoord kunnen gebruiken, maar dan als geesteshouding en niet zozeer als historische beweging. Als kernidee van dit deel van het Europese verhaal heb ik het concept van de persoon gekozen: van een wezen dat een zelfstandig centrum van actie is met eigen overtuigingen, een eigen gevoelswereld en wil, en als zodanig een innerlijke waarde vertegenwoordigt. Onder dit aspect wordt Europa gekenmerkt door een eigen conceptie van humaniteit: van wat het betekent een mens te zijn. Uit die idee van de persoon vloeien dan de ideeën van vrijheid, gelijkheid en broederschap min of meer vanzelfsprekend voort. Op het institutionele niveau, zo betoogt hoofdstuk IV, vertaalt dit ideeëncomplex zich in de instellingen en ideeën van de democratie, de rechtsstaat, de mensenrechten, de participatiesamenleving, het Rijnlandse bedrijfsmodel e.d.

Op deze wijze naast elkaar geplaatst kan het lijken alsof tussen beide aspecten of ‘gezichten’ van Europa een niet te overbruggen spanning bestaat. Voor een belangrijk deel is dat ook inderdaad het geval. Maar er zijn ook vormen van synergie. Bijvoorbeeld veronderstelt de democratie een zekere kritische instelling zoals die door de Verlichting wordt voorgestaan. Ook lijkt mij de stelling verdedigbaar dat de teneur van het Europese verhaal alles bijeen genomen is dat de (sterk naar voren tredende) uiterlijke kant van Europa uiteindelijk van binnen uit aangestuurd moet worden.

In een laatste hoofdstuk bespreek ik een aantal problemen die aan de doorwerking van het Europese verhaal in de weg staan en leid ik daaruit enkele aanbevelingen af voor een hervorming van de huidige praktijk van het Europese project.